

МОВА ПОЕЗІЇ: У ПОШУКАХ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гливінська Леся Костянтинівна

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто методологічні принципи аналізу поезії як мовно-естетичного феномену.

Ключові слова: поетична мова, метод, кількісний аналіз, текстова домінанта.

Свого часу Леся Українка назвала поетичну мову найприроднішою мовою [Українська афористика 2001, 114], очевидно, вбачаючи в мистецтві слова невдаваність, справжність, а відтак принадну необхідність.

Мовна поетичність, передусім, є категорією наджанровою, ширше – надстильовою: конкретно-чуттєве бачення світу, орієнтація на емоційно-естетичне сприйняття – ці маркери поетичності виявляються не лише в художніх текстах, а й у розмовних, публіцистичних тощо [Єрмоленко 1999, 323]. Поетичне – це ідеал, досконалість, "вищий ступінь творчості взагалі й насамперед творчості словесної" [Виноградов 1963, 207, 161]. Водночас доцільно називати поетичною мову поезії, віршову мову.

Мова поезії, органічна і природна для митця, перед дослідником нерідко постає матерією багатовимірною, ірраціональною. Зрештою, поезія має бути відпочинком для душі, втомленої від боротьби "з гідрою-дійсністю"; має бентежити уяву дивовижними видіннями, "світлим хвилями ефіру, названого в людей мистецтвом" [Майков 1985, 78]. "Практика будь-якого літератора показує, що впродовж свого шляху він був і лишається непогамовним експериментатором, творячи високохудожні тексти – зі "сміття", за Анною Ахматовою; зі "словесної руди", за В. Маяковським; "з диму", за М. Гоголем" [Гуляк, Науменко 2011, 64]. Поезія й потрібна людині для того, щоб повноцінно назвати, а отже, пізнати важливе, складне й неясне [Григорьев 1979, 66]. "Поети схожі один на одного тим, що ні на кого не схожі, окрім як на самих себе..." [Кацнельсон 1999, 137].

Інакшістю, що спонукає до розуміння, поезія традиційно привертає увагу мовознавців. Про актуальність лінгвопоетичної проблематики в україністиці свідчать матеріали багатьох конференцій, тематичних збірників, дисертацій. Вивченню індивідуально-авторської мовотворчості присвячено, зокрема, монографії С. Єрмоленко (Мовно-естетичні знаки української культури, 2009), О. Маленко (Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну), 2011), А. Мойсієнка (Мова як світ світів. Поетика текстових структур, 2008).

Мета пропонованої статті полягає у визначенні методологічних принципів аналізу поезії як мовно-естетичного феномену. Це питання викликає особливий інтерес у контексті нинішньої міждисциплінарної інтеграції, адже ефективність, результати різновекторного наукового пошуку безпосередньо залежать від того, наскільки чіткою, обґрунтованою є процедура опису мовленнєвого континууму.

Фактом інноваційного підходу до багатоаспектного вивчення художнього стилю є "Частотний словник сучасної української поетичної мови" – інтернет-проект співробітників лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського

національного університету імені Тараса Шевченка [Частотний словник...]. Джерельна база словника – це поетичні тексти п'ятнадцяти українських авторів, опубліковані протягом 1975–1995 рр. Об'єктом лексикографічного опрацювання стала віршова спадщина, зокрема, Ю. Андруховича, М. Вінграновського, О. Забужко, Л. Костенко, В. Стуса. Важливо, що користувачі можуть ознайомитися й з інтегрованим словником української поетичної мови (обсяг вибірки – 300 000 слововживань), і з поетичними словниками різних авторів. Для всіх слів (словоформ) наведено статистичні показники: абсолютну частоту, середню частоту, міру коливання середньої частоти, коефіцієнт стабільності абсолютної частоти. Електронна база даних допомагає ефективно та оперативно здійснювати масштабні філологічні дослідження на рівні сучасної наукометрії. Можливі сфери використання інформації, зафіксованої в словнику, надзвичайно широкі. Словник містить репрезентативний матеріал щодо функціонування лексичної підсистеми української поетичної мови, а також полегшує підбір текстових ілюстрацій для підручників, збірників диктантів, методичних видань. Такі лексикографічні розробки потрібні для визначення лексичного мінімуму, достатнього при вивченні певної мови як іноземної. Матеріал частотних словників різних мов можна використовувати для зіставлення закономірностей функціонування лексики цих мов з погляду розподілу в них слів за частотою, з погляду співвідношення частин мови, лексико-семантичних груп тощо. "Частотний словник сучасної української поетичної мови" має важливе значення для лінгвістичних студій. У виявленні системності мовно-виражальних засобів, у встановленні типологічних ознак поетичного ідіолекту особлива роль належить квантитативному аналізу. Точні кількісні дані наближають дослідника до об'єктивних, аргументованих узагальнень про індивідуально-авторську мовно-художню картину світу, а отже, допомагають уникнути ймовірнісних, інтуїтивних рішень, науково не доведених висновків.

Матеріал "Частотного словника сучасної української поетичної мови" було використано автором статті для виявлення домінантних одиниць в актуалізованих лексиконах М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника і Д. Павличка. Зауважимо, що актуалізований лексикон – це "вербальна "сітка" індивідуальної картини світу, репрезентована в художньому творі, кількох творах і в усій творчості того чи іншого автора" [Праведников, Хроленко 2000, 5]. У кожному з обраних частотних словників **предмет** нашого дослідження становили перші сто повнозначних лексем. За методикою домінантного аналізу, розробленою науковцями Курської лінгвофольклористичної школи на чолі з проф. О. Хроленком [Праведников, Хроленко 2000], саме в такому списку наявні слова, що є важливими для мовної картини світу особистості (письменника), ширше – соціальної групи, етносу.

Відомо, що рангові списки частотних словників починаються найбільш кількісно репрезентативними одиницями. Високочастотними виявляються службові слова, набір яких збігається в різних текстах [Перебийніс 1985, 139, 161]. Ці одиниці, вжиті без стилістичного забарвлення, а виключно для вираження відношень між словами, є нейтральними щодо втілення індивідуальності авторського стилю. Водночас службові слова в кожному реєстрі мають свою частоту, відтак здатні демонструвати й стилерозрізнявальну потужність [Перебийніс 1985, 170]. У цілому ж, вважається, що параметрами стилю є насамперед повнозначні слова, зокрема, висо-

кочастотна лексика вказує на основні складові більшості текстів певного жанру, а також увиразнює ключові елементи культурно-мовної картини світу певної спільноти, конкретного автора.

Важливо, що з-поміж домінант у досліджуваних словниках поетів-шістдесятників і в Генеральному частотному словнику поетичної мови зафіксовано в цілому 27 спільних одиниць [Гливінська 2006, 55–56, 218–219]. Крім того, нараховано 58 слів, за якими ототожнюються поетичні лексикони М. Вінграновського і Л. Костенко. Список домінант у словниках М. Вінграновського і Д. Павличка містить 56 спільних одиниць. А, наприклад, у реєстрі високочастотних лексем, дібраних із художніх текстів М. Вінграновського, І. Драча й Б. Олійника, виявлено 52 спільних слова. Варто наголосити, що для тих самих одиниць у кожному словнику фіксуються різні статистичні показники [Гливінська 2006, 218–225].

Отже, аналізовані поетичні лексикони мають значну кількість спільних слів у складі першої сотні одиниць, що не випадково, зважаючи на споріднений хронологічний і жанрово-тематичний характер обстежуваних вибірок.

Виникає питання про співвідношення між величиною лексичного зв'язку різних поетичних словників і ступенем індивідуальності авторських стилів. Доцільно говорити про різні прояви стилетворчості:

1. Виявлення статистично значимих розходжень між різними лексиконами може бути свідченням того, що квантитативному аналізу підлягали саме ті одиниці й категорії, які є найбільш репрезентативними щодо індивідуальності стилю.

2. Істотність розходжень статистично досліджуваних одиниць може бути невелика, а це означає, що аналізований матеріал або не відбиває особливостей авторської манери, тому її слід шукати в іншому матеріалі, або на індивідуальність стилю вкаже не кількісний, а якісний аналіз [Перебийніс 1985, 188].

Кількість спільних слів дає лише приблизну оцінку лексико-стилістичної близькості обстежуваних поетичних словників. Хоча лексичні реєстри подібні за рахунок високочастотних слів, говорити про істотність / неістотність розходжень між авторськими стилями доречно тільки в разі порівняння кожної пари списків спільної лексики як із позиції статистичної однорідності, так і з позиції функціонального навантаження в тексті.

У цілому, параметризована база даних сучасної української поетичної мови дозволяє одержати 105 зіставно-порівняльних списків спільної лексики – і це тільки один із перспективних способів використання бази, який дає цікавий різноманітний матеріал для продукування нових знань про мову взагалі й про поетичну мову зокрема.

Показово, що на сучасному етапі фахівці зі стилістики художньої літератури схильні до вироблення найзагальнішої типології словесно-поетичних прийомів, індивідуально-авторських смислів, до пошуку провідних, домінантних мовленнєвих засобів у масиві текстів. Так, дослідниця лінгвопоетичної проблематики Л. Бабенко звертає увагу на різні способи вираження текстової домінанти, а саме:

- оформлення смислу специфічними лексико-синтаксичними засобами, зокрема його актуалізація в сильних позиціях – заголовка та епіграфа;
- повторюваність у тексті, висока частота вживання: поширеність певних граматичних явищ, переважання лексики конкретних словотвірних типів, тематичних

груп, домінування функціонально-стилістичного забарвлення лексики, певного типу значення вживаних слів (пряме, метафоричне, метонімічне) тощо;

- нестандартне використання мовних одиниць, що досягається незвичним сполученням морфем, слів, речень [Бабенко 2000, 280–281].

Будь-які типології є, звичайно, до певної міри відносними, адже розгортанню особливості – естетичної – реальності в поетичному тексті підпорядковуються всі одиниці, усі виражальні засоби. А втім, класифікаційні схеми – раціональний спосіб упорядкування різноманітного матеріалу поетичної мови. І в цьому контексті заслуговує на увагу теза про те, що категорія "індивідуального створюється насамперед функцією повторюваності й закономірності" [Ставицька 1986, 61–62].

Таким чином, окреслена методика лінгвістичного спостереження над поетичним текстом – із залученням кількісного аналізу – видається доцільною. Її застосування скеровує увагу дослідника на важливі факти індивідуально-авторської мовотворчості, а отже, забезпечує послідовне розв'язання актуальних наукових завдань, унаочнює повноту і достовірність здобутих результатів.

В статье рассмотрены методологические принципы анализа поэтического языковтвора.

Ключевые слова: поэтический язык, метод, количественный анализ, текстовая доминанта.

This article is devoted to the methodological principles of linguistic analysis of poetry.

Key words: poetic language, method, quantitative analysis, text dominant.

Література:

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста: учебник для студ. вузов, обучающихся по специальности "Филология" / Л. Г. Бабенко, И. Е. Васильев, Ю. В. Казарин. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 534 с.
2. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
3. Гливінська Л. К. Поетичне слово Миколи Вінграновського: лінгвостилістична інтерпретація : монографія / Леся Гливінська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський ун-т", 2006. – 227 с.
4. Григорьев В. П. Поэтика слова (на материале русской советской поэзии) / В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1979. – 344 с.
5. Гуляк А., Науменко Н. Творча лабораторія як метафора письменницької праці / Анатолій Гуляк, Наталія Науменко // Українське мовознавство. – 2011. – Вип. 41/1. – С. 63–68.
6. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / Світлана Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
7. Кацнельсон А. Поэзия – мистецтво високе / А. Кацнельсон // Дніпро. – 1999. – № 12. – С. 132–140.
8. Майков В. Н. Литературная критика. Статьи. Рецензии / В. Н. Майков. – Л. : Художественная литература, 1985. – 408 с.
9. Перебийніс В. С. Частотні словники та їх використання / В. С. Перебийніс, М. П. Муравицька, Н. П. Дарчук. – К. : Наукова думка, 1985. – 204 с.
10. Праведников С. П., Хроленко А. Т. В поисках методик исследования идиолекта / С. П. Праведников, А. Т. Хроленко // Идиолект : сб. науч. тр. – Курск : Изд-во КГВУ, 2000. – Вып. 1. – С. 4–14.
11. Ставицька Л. О. Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 61–65.
12. Українська афористика Х–XX ст.; під заг. ред. Івана Драча та Володимира Черняка. – К. : Про-світа, 2001. – Т. 1. – 320 с. – (Класика світової афористики).
13. Частотний словник сучасної української поетичної мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mova.info>.